

Ronde 2

Pieter Verstraeten

KU Leuven

Contact: Pieter.verstraeten@kuleuven.be

Hoe werken verhalen? Naar een zinvolle narratologie voor het secundair onderwijs

1. Inleiding

“Innombrables sont les récits du monde”, schreef Roland Barthes in zijn beroemde inleiding op de structuralistische verhaaltheorie in 1966. Hij bedoelde daarmee niet alleen dat er heel veel verhalen bestaan, maar ook dat die verhalen overal opduiken en heel verschillende vormen aannemen. Zelf noemt hij niet alleen klassieke genres als de mythe en het sprookje, maar bijvoorbeeld ook de film, het stripverhaal, het schilderij en zelfs de alledaagse anekdote (Barthes 1966: 1). De jongste decennia beleven we een ware *storytelling boom*, waarin het speelveld van het verhaal zowaar nog wordt uitgebreid. De kracht van verhalen wordt niet alleen geassocieerd met fictie, maar wordt doelbewust ingezet in zowat alle maatschappelijke domeinen: de journalistiek, het onderwijs, de sociale media, de marketing en de reclame, de wetenschapscommunicatie, de psychotherapie, de politiek, het recht, enz.

In het schoolvak Nederlands leren we leerlingen de basis van de narratologie. Concepten als ‘personage’ en ‘verteller’ moeten inzicht geven in hoe verhalen werken en hoe je verhalen kunt lezen. De vraag rijst echter in hoeverre dat instrumentarium daadwerkelijk geschikt is om fictie te leren lezen, en meteen ook kritisch en bewust om te gaan met de wildgroei van verhalen in andere maatschappelijke domeinen. In mijn bijdrage staat de vraag centraal hoe een meer zinvolle narratologie voor het middelbaar onderwijs eruit kan zien, en hoe concepten en theorieën uit de klassieke narratologie daadwerkelijk kunnen worden ingezet om meer diepgaand leesbegrip van allerlei soorten teksten te stimuleren en om kritisch met het maatschappelijke circuleren en functioneren van verhalen om te gaan.

2. Verhaalkritische verhaaltheorie

Mijn bijdrage sluit enigszins aan bij recente inzichten uit de zogenaamde *story-critical narrative theory*, een jonge loot aan de stam van de narratologie, die zich kritisch opstelt ten opzichte van de hedendaagse *storytelling boom* (zie bijvoorbeeld Brooks 2022; Mäkelä & Meretoja 2022; Dawson & Mäkelä 2023; Meretoja en Freeman 2023). Het

uitgangspunt van die benaderingen is dat de huidige *storytelling turn* in heel wat maatschappelijke domeinen niet alleen mogelijkheden creëert, maar ook risico's inhoudt. Verhalen worden immers niet alleen gebruikt, maar ook op verschillende manieren misbruikt. In de reclame worden verhalen ingezet om te verleiden. In de politiek van het *post-truth* tijdperk worden allerlei narratieve technieken ingezet om *alternative facts* – i.e. hele leugens en halve waarheden – op grote schaal te verspreiden. Mäkelä & Meretoja vatten het als volgt samen en geven tegelijkertijd nog extra voorbeelden:

“Yet narrative may just as easily be put to uses that are dubious, if not dangerous. The widespread, uncritical use of narratives of personal experience in journalism and social media may have large-scale consequences that are neither intended nor anticipated. Experientiality may come at the cost of informativeness or of understanding complex phenomena, while the narrative form as such tends to complicate the distinction between factual and fictional rhetoric [...] in contemporary storytelling environments” (Mäkelä & Meretoja 2022: 193).

Publicaties als deze wijzen niet alleen op het belang van het ontwikkelen van kritische leesvaardigheid in de meest ruime zin (i.e. een kritische narratieve geletterdheid), maar ook op de rol die narratologische concepten en literaire fictie daarbij kunnen spelen.

3. Een lesconcept

In mijn bijdrage wil ik kort enkele ideeën aanreiken over hoe klassieke narratologische concepten in de context van het secundair onderwijs kunnen worden ingezet; niet alleen om literaire teksten diepgaand te leren lezen, maar ook om narrativiteit in andere maatschappelijke domeinen kritisch te onderzoeken. Ik wil daartoe kort een lesconcept voorstellen dat ik zelf gebruik in een workshop over verhalen die ik verzorg in het kader van het ‘scholar@school-programma’ van de opleiding Taal-en Letterkunde van de KU Leuven (zie: <https://www.arts.kuleuven.be/outreach/tenl/scholar-school>). De bedoeling van dat programma is om middelbare scholieren te laten kennismaken met academisch onderzoek naar taal, literatuur en cultuur. De invulling van mijn workshop kan heel erg verschillen, naargelang doelpubliek, grootte van de groep, vraag van de school, lengte van de sessie, enz. Wat ik hier dan ook voorstel is geen concreet lesverloop, maar betreft twee basisstappen, die op verschillende manieren met elkaar gecombineerd kunnen worden en op verschillende manieren concreet vorm kunnen krijgen.

4. Eerste stap: een verkenning van de basisconcepten van verhalen

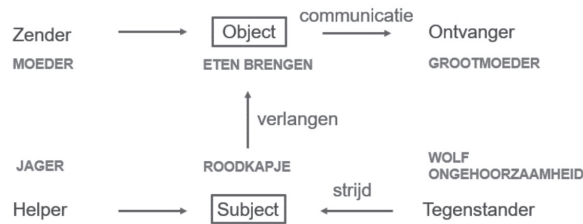
Centraal bij deze eerste stap staat het uitgangspunt dat de verhaalstudie meer behelst dan het toepassen van een beperkt aantal vooraf gegeven en vooraf gedefinieerde relatief geïsoleerde concepten op verhalen. Een dergelijke praktijk, die in veel methodes

Nederlands courant is, leidt mijns inziens slechts tot een oppervlakkig begrip van het instrumentarium, en staat diepgaand leesbegrip meer in de weg dan dat zij dat bevordert. Belangrijk is: (1) dat leerlingen zelf aan narratologische theorievorming proberen te doen, op basis van hun eigen voorkennis van verhalen, (2) dat die inductieve theorievorming verder ondersteund en uitgebouwd wordt, zodat een diepgang wordt bereikt die verder gaat dan geïsoleerde en sterk gedateerde begrippenparen als *flat character* vs. *round character*, auctorieel vs. personeel vertelstandpunt, enz. Werkvormen die ik bij deze eerste stap graag gebruik, zijn de volgende:

1. *De basisingrediënten van het verhaal* – Leerlingen hebben intuïtief veel kennis van verhalen. Ze worden er immers dagelijks mee geconfronteerd. Het is belangrijk om die intuïties zichtbaar te maken en te verruimen. Dat kan aan de hand van een eenvoudige brainstormopdracht waarbij twee vragen centraal staan: (1) Wat zijn voorbeelden van verhalen? en (2) Wat zijn basisingrediënten van verhalen? De ervaring leert dat leerlingen hier vaak nogal stereotiep en schools denken. Op vraag (1) antwoorden ze bijvoorbeeld wel ‘sprookjes’, ‘Reynaert de vos’ of ‘*It ends with us*’, maar niet celebritynieuws, een instagrampost of een gesprek bij de dokter. Op vraag (2) wel ‘personages’ en ‘actie’, maar minder courant zijn bijvoorbeeld ‘ruimte’, ‘gedachten’ of ‘inleving’.
2. *Het minimale verhaal* – Als de lijst met basisingrediënten is aangevuld en uitgebreid, kan de vraag gesteld worden naar de hiërarchie tussen deze ingrediënten: welke ingrediënten zijn essentieel om van een verhaal te kunnen spreken? Dit kan gebeuren aan de hand van de opdracht van het minimale verhaal: schrijf (individueel of in groep) een zo kort mogelijk verhaal dat toch nog een verhaal is. Denk na over waarom je dit verhaal toch nog een verhaal vindt (m.a.w.: Welke ingrediënten zijn noodzakelijk, welke zijn veeleer bijkomstig?) – Je kunt hier als leerkracht verwijzen naar het genre van het zeswoordenverhaal, i.e. verhalen die slechts uit zes woorden bestaan. Zijn dit nog verhalen? Waarom (niet)?
3. *Onderzoek naar terugkerende personages en gebeurtenissen in bepaalde narratieve genres*, zoals bijvoorbeeld het sprookje. De leerlingen proberen hier, op basis van de sprookjes die ze kennen, een lijstje aan te leggen met (1) vaste personages die in meer dan één sprookje opduiken (bv. de moeder of stiefmoeder, de jager, het wilde dier, het opgroeiende meisje, de prins, de heks, het sprekende dier, enz.) en (2) vaste verhaalsituaties of gebeurtenissen die in meer dan één sprookje opduiken (verdwalen in een bos, opgegeten worden door een dier, gered worden door een mannelijk personage). De ervaring leert dat de leerlingen hier opvallend goed in slagen.

De resultaten van de leerlingen worden vervolgens vergeleken met het werk van twee historisch belangrijke narratologen: Vladimir Propp en Algirdas Julien Greimas. Propp kwam na de analyse van Russische volkssprookjes tot de vaststelling dat al die sprookjes geanalyseerd kunnen worden als een combinatie van slechts 7 typische personages

(waaronder bijvoorbeeld de prinses of schat, de helper en de held) en slechts 31 verhaalfuncties (waaronder bijvoorbeeld de slechterik wordt gestraft). Greimas komt tot een nog meer vereenvoudigde voorstelling en claimt dat elk verhaal geanalyseerd kan worden als een combinatie van 6 ‘actanten’ op drie assen. Die verhaalstructuur, het zogenaamde ‘actantieel schema’, kan als volgt schematisch weergegeven worden (hier gedemonstreerd aan het voorbeeld van Roodkapje):

Figuur 1 – Het actantieel schema van Greimas, toegepast op Roodkapje.

Elke verhaal gaat volgens Greimas over een subject dat iets wil bemachtigen (een object: een schat, een prinses, enz.) Dat is de as van het verlangen. Het subject krijgt daartoe de opdracht van een zender. Dat is de as van de communicatie. Het subject kan daarbij tegengewerkt worden door een tegenstander (die zich binnen of buiten het subject zelf situeert) of kan hulp krijgen van een helper. Dat, ten slotte, is de as van de strijd.

5. Tweede stap: transfer van literaire verhaalstructuren naar storytelling (of vice versa)

De verworven narratologische inzichten kunnen vervolgens uitgetest worden op allerlei types van verhalen. Meestal start ik hier met een literair zkv (zeer kort verhaal) en maak ik daarna de transfer naar een typisch voorbeeld van storytelling, al kan de volgorde ook worden omgekeerd. Bij die oefening blijkt dat het actantieel schema enerzijds veel inzicht kan geven in verhalen, maar dat er anderzijds steeds weer over de concrete invulling en de distributie van de rollen kan worden gediscussieerd. Literaire verhalen zijn haast per definitie ambigu of meerduidelijk, en de interpretatie ervan hangt af van het perspectief.

Voor de transfer naar voorbeelden van storytelling in andere maatschappelijke domeinen zijn reclamefilmpjes ideaal. Ze zijn kort, soms ook origineel en creatief, en behoren tot het collectieve geheugen van de leerlingen. Bovendien lenen ze zich perfect tot een verhaalkritische benadering. Een voorbeeld dat ik graag gebruik, is het LGBTQ-vriendelijke Coca Cola-filmje uit 2017, waarin een meisje (de dochter?), een jongen (de zoon?) en een iets oudere vrouw (de moeder?) strijden om de aandacht van de knappe *poolboy*, en daarbij strategisch gebruik maken van een flesje Coca Cola (zie: <https://youtu.be/o3a76SP-PsM>). In eerste instantie kunnen de leerlingen de basisingrediën-

ten van een verhaal, zoals ze die eerder identificeerden op dit filmpje, proberen toe te passen en nadenken over de functie van die elementen in het verhaal. Wat kun je bijvoorbeeld zeggen over de ruimte? Welke rol speelt de ruimte in het verhaal? Welke betekenissen kun je aan (onderdelen van) de ruimte koppelen?

In tweede instantie kunnen ze dan proberen om het actantueel schema op het filmpje uit te proberen: wat zijn mogelijke subjecten, objecten, zenders, ontvangers, helpers, tegenstanders en hoe verhouden ze zich tot elkaar? Interessant wordt het natuurlijk vooral wanneer discussie ontstaat over de concrete invulling van de rollen. Is het finale object de aandacht (of liefde) van de *poolboy*? Of is het object veeleer het beleven van een verkoelende en ‘inclusieve’ verfrissing tijdens een mooie zomerdag? Afhankelijk van het perspectief, kun je het verhaal op uiteenlopende manier ‘lezen’. Vanuit een verhaalkritische interpretatie kan bijvoorbeeld gewezen worden op het feit dat ‘het verlangen’ in het verhaal niet noodzakelijk samenvalt met het verlangen van de makers van dat verhaal. Wat wil Coca Cola hier vooral bereiken? Een inclusieve, LGBTQ-vriendelijke boodschap brengen? – Er is een Coca Cola voor iedereen: hetero en homo, jong en oud. Of toch vooral zoveel mogelijk klanten proberen verleiden om het product in kwestie te kopen? – Er is een Coca Cola voor iedereen: een groot aanbod van verschillende smaken.

6. Conclusie

De hier gepresenteerde ideeën blijven vanzelfsprekend wat schetsmatig en zijn slechts voorbeelden. Ze laten echter wel zien dat het mogelijk is om een narratologie voor het onderwijs te ontwerpen die verder gaat dan een nomenclatuur van begrippen die mechanisch wordt toegepast op verhalen. Ze laten ook zien dat het mogelijk is om die (aan de literatuur ontleende) inzichten in te zetten om de verhalen die zo overvloedig in onze maatschappij circuleren kritisch en met begrip te ‘lezen’.

Referenties

- Barthes, R. (1966). Introduction à l’analyse structurale des récits”. In : *Communications*, 8, p. 1-27.
- Brooks, P. (2022). *Seduced by story: the use and abuse of narrative*. New York: New York Review Books.
- Dawson, P. & M. Mäkelä (eds.) (2023). *The Routledge companion to narrative theory*. New York: Routledge.
- Mäkelä, M. & H. Meretoja (2022). “Critical Approaches to the Storytelling Boom”. In: *Poetics today*, 43 (2), p. 191-218.
- Meretoja, H. & M. Freeman (eds.) (2023). *The use and abuse of stories: new directions in narrative hermeneutics*. Oxford: Oxford University Press.